

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

ARAZ PƏNAH OĞLU HƏSƏNOV

**ALİ PEDAQOJİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ
GƏLƏCƏK MÜƏLLİMLƏRİN PEŞƏ
MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASI
ÜZRƏ İŞİN SİSTEMİ**

5804.01–Ümumi pedaqogika, pedaqogikanın
və təhsilin tarixi

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim
edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı-20 14

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ümumi pedaqogika kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Hüseyn Mustafa oğlu Əhmədov
pedaqogika üzrə elmlər doktoru,
professor, Rusiya Təhsil
Akademiyasının xarici üzvü,

Rəsmi opponetlər:

Əjdər Əbdülhüseyn oğlu Ağayev
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor,
əməkdar müəllim

Yaqut Tosif qızı Rzayeva

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin pedaqogika və psixologiya kafedrası

Müdafiə « 23 » 09 2014-cü il, saat ____ da Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD.02.061 Dissertasiya şurasının iclasında kiçik akt zalında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1000, Bakı şəhəri, Üzeyir Hacıbəyov küçəsi, 34.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat « ____ » _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

K. R. Quliyeva
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqatın aktuallığı. Pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığı həmişə dövlətin təhsil siyasətinin prioritet məsələlərindən biri olmuş və bu gün də bu problem mühüm aktuallıq kəsb edir.

Müəllim əməyi ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, müəllimlərə qayğı göstərilməsi daim respublika rəhbərliyinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Ulu öndər demişdir: «Mən bəyan edirəm ki, bizim müstəqil respublikamızda, Azərbaycan cəmiyyətində müəllim bu gün də, gələcəkdə də ən hörmətli insan kimi qəbul edilməlidir və müəllimlik peşəsi ən yüksək qiymətə layiq olan peşədir».¹ Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulmuş işləri uğurla davam etdirən ölkə Prezidenti İlham Əliyevin qayğısı sayəsində hazırda təhsil sektorunun ayrı-ayrı sahələri üzrə məqsədli proqramlar və layihələr həyata keçirilir. Çoxpilləli ali təhsil sisteminə keçid, tələbələrin qiymətləndirilməsinin çoxballı sisteminin tətbiqi, yeni Təhsil Qanununda Avropa modelinə keçidin nəzərdə tutulması, Azərbaycan hökuməti tərəfindən ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin attestasiya və akkreditasiyası haqqında Əsasnamənin qəbul edilməsi, «Yaşlıların təhsili» Konsepsiyasının qəbul edilməsi, «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi, «Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası» və s. ölkənin yaxın gələcəkdə Bolonya Bəyannaməsinin tələblərinə tam şəkildə uyğunlaşmasına, Azərbaycanın təhsil sisteminin Avropa təhsil sisteminə inteqrasiyasına əlverişli zəmin yaradır. Bu islahatların içərisində müəllim hazırlığı xüsusi yer tutur. Bu da təbii, çünki təhsil sisteminin səmərəli və davamlı fəaliyyət göstərməsi məhz peşə hazırlığının və gələcək müəllim şəxsiyyətinin inkişaf səviyyəsindən, pedaqoji-peşə mədəniyyətinin səviyyəsindən asılıdır. Məhz peşəkar müəllim arxasınca insanları apara bilir, onları inandırır, tərbiyə edir və şəxsiyyət kimi formalaşdırır. Müəllim yalnız bilik vermir, eyni zamanda insanların təfəkkürünün, düşüncə tərzinin dəyişməsinə səbəb olur, idrak fəaliyyətinə təsir göstərir. Gələcək müəllim yaxşı mütəxəssis olmaqla yanaşı, həm də yüksək peşə mədə-

¹ Əliyev H. Təhsil millətin gələcəyidir. (Tərtib edənlər: M.Mərdanov, Ə.Quliyev).

niyyəti səviyyəsinə malik olmalıdır. «Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu»nda göstərilir ki, təhsil verənlərin əsas hüquq və vəzifələri pedaqoji etika və əxlaq normalarına riayət etmək, müəllim nüfuzunu yüksək tutmaq, ziyalılıq nümunəsi göstərmək, təhsilalanların şərəf və ləyaqətinə hörmət etməkdir. Hazırda müəllim hazırlığı sahəsində islahatlar Bolonya Bəyannaməsinin tələblərinə və Avropa təhsil sistemində uyğunlaşmaq kontekstində aparılır.

Rus pedaqoqlardan İ.N.Andreyeva, V.Q.Boçarova, R.Q.Qurova, V.A.Slastenin, V.D.Simonenko, N.F.Maslova, Azərbaycan alimlərindən M.Mehdizadə, M.Muradxanov, Ə.Həşimov, N.Kazımov, Ə.Əlizadə, M.Həməzəyev, R.Məmmədizadə və b. əsərlərində müəllimin hazırlığı problemi müxtəlif səviyyədə tədqiq olunmuş, onların əsərlərində gənclərin davranışında neqativ tendensiyaları şərtləndirən sosial ziddiyyətlər araşdırılmış, müasir şəraitdə sosial-pedaqoji fəaliyyətin aktuallığı və istiqamətləri nəzərdən keçirilmişdir.

V.H.Əliyev özünün «Müəllim hazırlığı prosesində peşə keyfiyyətlərinin formalaşdırılması yolları» adlı monoqrafiyasında (2010) gələcək müəllim şəxsiyyətinin strukturunda və onun pedaqoji ustalığa yiyələnməsində peşə keyfiyyətlərinin yerini müəyyənləşdirilmiş, gənc müəllimlərin mənəvi və professional təşəkkülündə peşə keyfiyyətlərinin rolu, mahiyyəti, məzmunu, quruluşu və funksiyalarını araşdırmış, onların peşə keyfiyyətlərinin formalaşdırılmasına təsir edən amilləri müəyyənləşdirmişdir.² Qeyd edək ki, müəllif bu mövzuda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

T.D.Ələkbərov «Ali pedaqoji məktəblərdə tələbələrin peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsinin səmərəli yolları (mühəndis-pedaqoji fakültə nümunəsində)»³ adlı namizədlik dissertasiyasında (1992) tələbələrin gələcək müəllimlik peşəsinə yiyələnmələrinin bir sıra texnoloji tərəflərini araşdırmış, müəllim üçün vacib olan bir çox keyfiyyətlərin xüsusiyyətlərini xarakterizə etmişdir.

Lakin adları çəkilən tədqiqatların heç birində müəllimin peşə mədəniyyətinin formalaşdırılmasının hərtərəfli təhlili verilməmişdir.

M.İ.İlyasov «Müəllimin pedaqoji ustalığı» adlı dərs vəsaitində (2013) gənc müəllimlərin pedaqoji ustalığa yiyələnməsinin əsaslarını

² Əliyev V.H. Müəllim hazırlığı prosesində peşə keyfiyyətlərinin formalaşdırılması yolları. Bakı, 2010, 184 s.

³ Ələkbərov T.D. Ali pedaqoji məktəblərdə tələbələrin peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsinin səmərəli yolları /mühəndis- pedaqoji fakültə nümunəsində/ – pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 1992, 176 s.

məzmunlu şəkildə tədqiq etmiş, pedaqoji ustalığın formalaşdırılmasının nəzəri və praktik yollarını işləyib hazırlamışdır.⁴

K.R.Quliyeva «Yuxarı sinif şagirdlərinin pedaqoji peşəyə istiqamətləndirilməsinin pedaqoji əsasları» (1999) adlı namizədlik dissertasiyasında pedaqoji peşəyönümünün bir sıra nəzəri və praktik məsələlərini tədqiqata cəlb etmişdir⁵.

Gələcək müəllim şəxsiyyətinin peşə inkişafı modeli onun tərkib elementləri səviyyəsində də konkretləşdirilməmiş, ümumi mədəniyyətlə peşə mədəniyyətinin nisbəti məsələsi də hələ ki, tam araşdırılmamışdır. Bununla əlaqədar biz müəllimin peşə mədəniyyəti və onun peşə səriştəliliyi fenomeninə müasir yanaşmaya ehtiyac hiss edərək tədqiqat işimizdə belə bir suala cavab axtarmalı olduq: gələcək müəllimin peşə mədəniyyətinin formalaşdırılmasının hansı psixoloji – pedaqoji şərtləri var və onun formalaşdırılmasında əsas vasitə olan əməkdaşlığın rolu nədən ibarətdir?

Tədqiqatın obyekti - ali pedaqoji məktəblərdə müəllim hazırlığı prosesidir.

Tədqiqatın predmeti ali pedaqoji təhsil müəssisələrində gələcək müəllimlərin peşə mədəniyyətinin formalaşdırılması üzrə işin sistemidir.

Tədqiqatın məqsədi ali pedaqoji təhsil müəssisələrində tələbə-müəllim əməkdaşlığı prosesində gələcək müəllimlərin peşə mədəniyyətinin formalaşdırılmasının psixoloji-pedaqoji sistemini yaratmaqdan və eksperiment vasitəsilə yoxlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın vəzifələri:

- müəllimin peşə mədəniyyətinin spesifik mahiyyətini, strukturunu və məzmununu müəyyənləşdirərək onun modelini qurulmaq;
- müasir müəllimin peşə mədəniyyətinin formalaşdırılmasının səmərəliliyini təmin edən optimal psixoloji şərtləri üzə çıxarmaq;
- təhsil prosesində əməkdaşlığın funksional əhəmiyyətini aşkarlamaq məqsədilə onun məzmununu müəyyənləşdirmək;
- müasir şəraitdə təhsil sferasında müəllimin qarşılıqlı pedaqoji təsirlərə hazırlığının diaqnostikasının metodikasını hazırlamaq;

⁴ İlyasov M.İ. Müəllimin pedaqoji ustalığı. Bakı: “Elm və təhsil”, 2013, 216 s.

⁵ Quliyeva K. Yuxarı sinif şagirdlərinin müəllimlik peşəsinə istiqamətləndirilməsinin pedaqoji əsasları. Pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya. Bakı, 2003, 140 s.

-müəllimin və şagirdin qarşılıqlı pedaqoji təsirlərə və ünsiyyətə hazırlığının səviyyəsini yüksəltmək üçün metodiki tövsiyələr hazırlamaq.

Tədqiqatın fərziyyəsi. Tələbələrdə peşə fəaliyyətinin uğurlu olmasının peşə mədəniyyətindən asılı olduğuna inam, peşə biliklərinə, pedaqoji fəaliyyətin etik məsələsinə, humanist dəyərlərə motivasiya yaradılsa, tələbələrə özünürealizə və özünüinkışafı üçün səmərəli mühit formalaşdırılsa, peşə mədəniyyətinin zəruri komponentləri tələbələrə öyrədilsə gələcək müəllimlərdə peşə mədəniyyətini formalaşdırmaq mümkün olar.

Tədqiqat işinin metodoloji əsasını pedaqoji gerçəkliyin (fakt, hadisə və proseslərin) dərk edilməsi və dəyişdirilməsinin prinsip, metod, vasitə və nəzərimüddəaları təşkil edir.

Tədqiqat işində aşağıdakı ümumelmi və xüsusi tədqiqat metodlarından istifadə olunmuşdur: fəlsəfi, sosioloji, psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatın, proqram–metodiki sənədləri nəzəri təhlili, reyting, müşahidə, qiymətləndirmə və müsahibə, modelləşdirmə, pedaqoji eksperiment.

Tədqiqatın bazası kimi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (pedaqoji, pedaqogika və psixologiya, biologiya fakültələri), Bakı şəhəri N.Nərimanov rayonu S.C.Pişəvəri adına Respublika Humanitar Fənlər gimnaziyası və B.Sultanov adına 34 nömrəli ümumi orta təhsil müəssisələri götürülmüşdür.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir;

- müəllimin peşə mədəniyyətinin mahiyyəti, strukturu və məzmunu müəyyən edilmişdir;

- peşə mədəniyyətinin formalaşdırılması vasitələrindən biri kimi qarşılıqlı pedaqoji təsirlərin və ünsiyyətin struktur elementləri dəqiqləşdirilmiş, qarşılıqlı pedaqoji təsirlər prosesində psixoloji amilin rolu təyin edilmişdir;

- müəllimin peşə mədəniyyətinin formalaşma səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi metodikası işlənib hazırlanmışdır.

- «Müasir gələcək müəllimin peşə mədəniyyətinin formalaşdırılması texnologiyası», «Ünsiyyət mədəniyyəti» tədris kursları, müəllimin uşaqlar və valideynlərlə «Ünsiyyət məktəbi» proqramı işlənib-hazırlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Ali pedaqoji təhsil müəssisələrində gələcək müəllimlərin peşə mədəniyyətinin formalaşdırılması probleminin həlli elmi şəkildə əsaslandırılmış, peşə mədəniyyətinin formalaşdırılmasının müəllimin peşə hazırlığının əsas parametrlərindən biri olması xarakterizə edilmiş, müəllim və tələbələrin qarşılıqlı pedaqoji tə-

siri peşə mədəniyyətinin formalaşdırılmasının əsas amili kimi tədqiq edilmişdir. Dissertasiyanın elmi nəticələri, irəli sürülən ideyalar pedaqogika nəzəriyyəsini bu problem istiqamətində inkişaf etdirilməsinə kömək edə biləcəkdir.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir.

Tədqiqat materialları və müddəaları ali və orta ixtisas məktəblərində, kolleclərdə tədris olunan bir sıra ixtisas fənlərinin və seçmə kursların: «Pedaqogika», «Pedaqoji etika», «Pedaqoji psixologiya», «Pedaqoji ustalığın əsasları», «Peşəyönümü və sosial məşğulluğun əsasları», «Ünsiyyət psixologiyası», «Ünsiyyət mədəniyyəti» və s. tədrisində istifadə oluna bilər. Tərəfimizdən işlənib hazırlanmış xüsusi kurs müəllimlərin şagirdlər, tələbələr və valideynlərlə iş üzrə hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsində istifadə oluna bilər.

Müdafiyyəyə aşağıdakı müddəalar çıxarılır:

1. Pedaqoji mədəniyyət ümumbəşəri mədəniyyətin bir hissəsi kimi təhsil və tərbiyənin maddi və mənəvi dəyərlərini öz dolğunluğu ilə təcəssüm etdirməklə, gələcək müəllim şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına və şəxsiyyətin sosiallaşmasına xidmət göstərən yaradıcı fəaliyyət tələb edir.

2. Müəllimin peşə mədəniyyəti peşə baxımdan formalaşmış olan şəxsiyyətin daxili əqidələrinə çevrilmiş peşə-etik keyfiyyətlər və peşə-mənəvi dəyərlər sistemidir.

3. Qarşılıqlı pedaqoji təsirlərdə və ünsiyyətdə müəllimin peşə mədəniyyəti aksioloji tənzimləyici, normativ, tərbiyələndirici-translyasiya-edici funksiyaları yerinə yetirir ki, bu da onun təhsil-tərbiyə məsələlərinin həllində pedaqoji ustalığını müəyyən edir; müəllimin peşə mədəniyyətini pedaqoji dəyərlər məcmusu kimi, peşə mədəniyyətini sosial-pedaqoji fəaliyyət kimi səciyyələndirir.

4. Ünsiyyətçilik, nəzakətlik, xeyirxahlıq, tolerantlıq, ədalətlik, başqasını anlamağa can atma, özünütəkmilləşdirmə gələcək müəllimin peşə mədəniyyətinin keyfiyyət göstəriciləri kimi özünü büruzə verir.

5. Müəllimin peşə mədəniyyətinin səmərəli formalaşmasını təmin edən bir sıra psixoloji-pedaqoji şərtlərə əməl edilməsi ali təhsil müəssisələrində pedaqoji prosesin tamlığı üçün əsas amillərdəndir. Bu şərtlərə aşağıdakılar aiddir:

-peşə biliklərinə və pedaqoji fəaliyyətin humanist dəyərlərinə yiyələnmə;

- pedaqoji səriştəliyə nail olmaq məqsədilə fənn sahəsində biliklərin tədris metodikası və didaktikasının, habelə qarşılıqlı pedaqoji tə-

sirlər və ünsiyyət verdişlərinin və bacarıqlarının ahəngdar şəkildə uzlaşdırılması;

- peşə və şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı təsirlər bacarıqlarının inkişafına yönəldilən geniş spektrli praktiki məşğələlərinin olması;
- qeyri-formal pedaqoji ünsiyyət üçün imkanın olması;
- tələbələrin yaradıcı özüinkışafı üçün şəraitinyaradılması;
- peşə mədəniyyətinin formalaşdırılması prosesinin bütün elementlərinin gələcəkdə vahid müəllim tərbiyəsisisteminə gətirilməsi;

6. Fənn-peşə və etik biliklər; peşə-pedaqoji bacarıqlar; müəllimin peşə mövqeləri haqqında psixoloji biliklər; müəllimin mənəvi-psixoloji keyfiyyətləri və onun peşə etikası haqqında biliklər müasir müəllimin peşə modelinin blokları kimi özündə birləşdirir.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Dissertasiyanın materialları 3 respublika səviyyəli elmi konfransın məruzə tezislərində, həmçinin 6 elmi məqalə halında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi jurnallarda nəşr etdirmişdir.

Tədqiqatın quruluşu: Dissertasiya girişdən, 7 yarımfəsli özündə birləşdirən iki fəsildən, nəticə, əlavələr və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə tədqiqatın aktuallığı əsaslandırılır, obykti və predmeti, məqsədi, elmi fərziyyəsi, vəzifələri və metodoloji əsası açıqlanır, həmçinin istifadə olunmuş tədqiqat metodları, tədqiqatın elmiyeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiəyə çıxarılan müddəalar, nəticələri barədə yığcam məlumat verilir.

Dissertasiyanın birinci fəsli «**Müəllimin peşə mədəniyyətinin formalaşdırılmasının nəzəri əsasları**» adlanır. Bu fəsil üç yarımfəsildən ibarətdir. «*Müəllimin peşə mədəniyyətinin mahiyyəti, strukturu və məzmunu*» adlı birinci yarımfəsildə göstərilir ki, peşə mədəniyyəti sahəsində aparılan müasir araşdırmalar sistemli, kulturoloji və aksioloji yanaşmalar metodologiyasına əsaslanır. Kulturoloji yanaşmada pedaqoji hadisələr, pedaqoji fəaliyyət cəmiyyət fonunda, mədəni elementlərin məcmusu kimi nəzərdən keçirilir. Sistemli yanaşma obykti bütövlükdə nəzərdən keçirməyə imkan verir, sistemin elementləri arasındakı əlaqə və münasibətlərə xüsusi diqqət yetirir. Bu yanaşma mədəniyyətdə şəxsiyyətin yaradıcı qüvvəsinin realizə olunması üçün şəraitin

yaradılmasını nəzərdə tutur, pedaqoji mədəniyyəti sosial irsin qorunub - saxlanması və ötürülməsi mexanizmi kimi səciyyələndirir.

Müəllimin peşə mədəniyyətini qarşılıqlı təsirlərdə sosial-pedaqoji münasibətləri tənzimləyən peşə-etik keyfiyyətlər sistemi kimi təsvir etmək olar. Fikrimizcə, müəllimin peşə mədəniyyətinin struktur elementləri aşağıdakılardır:

- aksioloji element (peşə mədəniyyətini pedaqoji dəyərlər məcmusu kimi açıqlayır);

- texnoloji element (fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılması üsul və priyomları, həmçinin qarşılıqlı peşə təsirləri və ünsiyyət bacarığı və vərdişləri);

- peşə mədəniyyətinin yaradıcı elementi (peşə dəyərlərinin yaradılması və həyata keçirilməsində realizə olunur və təfəkkür və hərəkətlərin sərbəstliyi, çevikliyi və variativliyi ilə, sosial-pedaqoji təsirlərin nəticələrini proqnozlaşdırmaq bacarığı ilə, yaradıcı fəaliyyətə hazır olma ilə səciyyələnir);

- insanlıq elementi (peşə mədəniyyətini müəllimin qüvvələrinin realizə edilməsi üsulları kimi səciyyələndirir. Qüvvələr dedikdə, şəxsiyyətin tələbatları, qabiliyyətləri, maraqları, pedaqoji təcrübəsi, insanın sosialfəallığının ölçüsü nəzərdə tutulur

Müəllimin peşə mədəniyyəti sisteminin aşağıdakı funksional elementlərini də qeyd edirik:

- peşə mədəniyyətini peşə dəyərlərinin yaradılması, qorunub-saxlanması və mənimsənilməsi prosesi kimi səciyyələndirən aksioloji element;

- peşə mədəniyyətini sosial-pedaqoji münasibətlərin tənzimləyicisi olan peşə keyfiyyətləri sistemi kimi səciyyələndirən tənzimləyici element;

- peşə mədəniyyətini peşə davranışı standartlarının məcmusu kimi səciyyələndirən normativ element;

- peşə mədəniyyətini qarşılıqlı peşə təsirləri iştirakçılarının mənəvi mədəniyyətini formalaşdıran amil kimi səciyyələndirən tərbiyəvi element.

Öz qarşılıqlı təsirləri ilə struktur və funksional elementlər müəllimin peşə mədəniyyəti sistemini yaradır. Sistem yaradan elementə dəyərlər elementi aiddir. Peşə mədəniyyəti pedaqoji fəaliyyətdə, qarşılıqlı təsirlərdə və ünsiyyətdə, bu fəaliyyətin iştirakçalarına münasibətdə realizə olunur. Peşə mədəniyyətinin məzmunu bir sıra amillərdən, o cümlədən cəmiyyətin mədəni və mənəvi inkişaf səviyyəsindən, elmin inkişaf səviyyəsindən, mədəni-tarixi xüsusiyyətlərindən, peşə kollektivi-

nin xüsusiyyətlərindən, peşə fəaliyyətinin mühitindən, müəllimin şəxsi xüsusiyyətlərindən asılıdır.

I fəslin «*Müasir müəllim şəxsiyyətinin peşə modeli*» adlı ikinci yarım fəslində müəllimin peşə bilikləri, peşə bacarıqları, peşə-psixoloji mövqeləri və şəxsiyyətinin psixoloji xüsusiyyətləri, müəllimin analitik, proqnostik, layihələndirmə, habelə refleksiv bacarıqlarını diqqət mərkəzinə gətirilir.

Müəllimlik peşəsi ən qədim peşələrdən biridir. Bu peşədə nəsil-lərin min illər ərzində topladığı təcrübə cəmləşmişdir. Müəllim nəsillər arasında əlaqələndirici həlqə, ictimai-tarixi təcrübənin daşıyıcısıdır. Dəyişməkdə olan peşələr aləmində onun məzmunu, əmək şəraiti, kəmiyyət və keyfiyyət xarakteri dəyişsə də, müəllim peşəsi dəyişməz olaraq qalır.

Peşə modeli inkişaf etməkdə olan hadisədir. Müəllimin öz peşəsinə münasibətinin nümunəsi olan peşə modeli pedaqoji ideal (tənzimləyici, qiymətləndirici, həvəsləndirici) funksiyasını yerinə yetirir. Pedaqogika və psixologiyada onun yeri məhz bununla müəyyənləşir.

Fəslin üçüncü yarım fəslı «*Kütləvi təcrübədə müəllimin peşə mədəniyyətinin formalaşma səviyyələri*» adlanır.

Bu gün alimlər və təcrübəli müəllimlər təhsil texnologiyalarının şəxsiyyətyönlü məzmununu aşkarlamaqda birgə səy göstərirlər. Bu axtarış prosesində XXI əsrin humanist pedaqoji mədəniyyəti formalaşır.

Bakı şəhəri N.Nərimanov rayonundakı B.Sultanov adına 34 nömrəli orta məktəbin, S.C.Pişəvəri adına Respublika Humanitar Fənlər gimnaziyasının, Binəqədi rayonundakı 276 nömrəli orta məktəbin və Yasamal rayonundakı 53 nömrəli orta məktəbin müəllimləri ilə əməkdaşlığımız və onların fəaliyyətinin təhlili nəticəsində şəxsiyyətyönlü pedaqoji texnologiyanın bir sıra əhəmiyyətli göstəricilərini (əlamətlərini), peşə mədəniyyətinin meyarlarını qeyd etmək imkanını əldə etmiş olduq. Bu kimi göstəricilərə və meyarlara:

- müəllimin uşaqlara münasibətdə humanist mövqe tutması, onun tərbiyəçi və pedaqoq, peşəkarlıq və məənəviyyat nümunəsi olmağa can atması;

- psixoloji-pedaqoji səriştəlilik və inkişaf etmiş pedaqoji təfəkkür, həyat və dərstdə yaranan problemləri şagirdin mövqeyindən həll etmək qabiliyyəti;

- ümummədəni biliklərin olması, tədris etdiyi fənn sahəsində savadlılıq, təhsilin məzmununu praktiki qiymətləndirmək və təlim texnologiyalarını təkmilləşdirmək bacarığı;

-yaradıcı fəaliyyət təcrübəsi, öz xüsusi pedaqoji mövqeyini və fəaliyyətini şəxsiyyətyönlü sistem (didaktik, tərbiyəvi, metodiki) kimi əsaslandırmaq bacarığı, təhsildə öz müəllif layihəsini işləyib hazırlamaq qabiliyyəti;

-peşə davranışı mədəniyyəti, özünüinkışaf üsulları, öz fəaliyyətini tənzimləmək bacarığı, şagirdlər və həmkarlarla tipik və qeyri-standart situasiyalarda ünsiyyətə hazırlıqaidir.

Tədqiqat prosesində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin tələbələri və Bakı şəhəri N.Nərimanov rayonu, S.C.Pişəvəri adına Respublika Humanitar Fənlər gimnaziyasında çalışan 48 müəllim arasında sorğu keçirmişik.

Əldə etdiyimiz məlumatlara əsasən biz müəllimlərin əhəmiyyətlilik dərəcəsinə görə peşə-etik dəyərlərinin siyahısını tərtib etmişik .

Cədvəl 1.1

Sorğu keçirilən müəllimlər qrupunun peşə-etikdəyərlərinin əhəmiyyətinə görə rənglərə bölüşdürülmüş siyahısı

Nö	Dəyərlər	Rəng	Bal
1.	Ailəsinin, qohumları və yaxınlarının təhlükəsizliyi	4	10
2.	Yaxşı əmək şəraiti:stabil və yüksək əmək haqqı, yaxşı təqaüd, uzunmüddətli məzuniyyət	7	9,6
3.	Sakit və firavan ömür	6	9,4
4.	Uşaqlara məhəbbət hissinin yaşanması, uşaqlarla ünsiyyət	8	9,3
5.	Daxili tarazlıq	17	9,3
6.	Normal yaşayış şəraitinin olması	1	9,2
7.	Pedaqoji əməyin yaradıcı xarakteri	18	9,1
8.	«Çətin» uşaqlara köməklik etmək imkanının olması	19	9
9.	Öz intellektual və mənəvi potensialını realizə etmək imkanının olması	21	9
10.	Özünün lazımlı olduğunu hiss etmək	13	8,9
11.	Öz yaradıcı potensialını realizə etmək imkanının olması	20	8,8
12.	Peşə özünütəkmilləşdirmə imkanının olması	22	8,8
13.	Normal qidalanma imkanının olması	2	8,6
14.	Müharibə və millətlərarası münaqişənin olmaması	5	8,6
15.	Sevimli işlə məşğul olmaq imkanı	11	8,5
16.	Dostların diqqəti və dəstəyi	10	8,3
17.	İstirahət üçün şəraitin olması	3	8,1
18.	Həmkarlarla ünsiyyət	9	8
19.	Maraqlı, fəal ömür	16	7,9
20.	Öz peşəsinin lazımlılığının başqaları tərəfindən təsdiqlənməsi	12	7,8
21.	Öz peşəsinin cəmiyyətdə nüfuzu	14	7,3
22.	Sərbəstlik, seçim azadlığı	15	7,2

Hər bir dəyərlə üzbəüz göstərilən rəqəm onun ilkin cədvəldəki sı-
ra nömrəsidir. Bu cədvəli biz Maslounun təklif etdiyi insan tələbatları-
nın iyerarxiyasına əsasən tərtib etmişik. Dəyərlərin sıra nömrələri ara-
sındakı fərqlərin cəmi pedaqoqların təsəvvürlərində real mövcud olan
modellə bizim «normativ» modelimizin bir-birindən fərqlənmə dərəcə-
sini göstərir. Sorğu apardığımız qruplardakı bu rəqəmi müqayisə edə-
rək biz qruplardan hansının öz göstəricilərinə görə bizim normativ mo-
delə maksimum yaxın olduğunu izləyə bilərik. Bu qrupda göstərici mi-
nimal olacaqdır.

Nəticə aşağıdakı kimi olmuşdur.

II kurs-162, III kurs -158, IV kurs 182,5, Təcrübəli müəllimlər-
166

Beləliklə, müəllimlərin dəyərləri prioritetlərinə görə ideal peşə-
etik dəyərlər modelinə kifayət qədər yaxındır.

Müəllim şəxsiyyətinə verilən yüksək mənəvi tələblərlə əlaqədar
olaraq bu problem müasir pedaqogikanın diqqət mərkəzində olmalıdır.

Dissertasiyanın II fəslı «**Qarşılıqlı pedaqoji təsirlərdə gələcək
müəllimin peşə mədəniyyətinin formalaşması**» adlanır. Fəslin «*Qarşılıqlı
pedaqoji təsirlərin səciyyəvi cəhətləri*» adlı birinci yarım-fəslində qarşılıq-
lı pedaqoji təsirlərin spesifikliyi, funksiyaları, sosial rolu, psixoloji kor-
reksiya texnologiyası və s.bəhs olunur.

Qarşılıqlı pedaqoji təsirlər insanların qarşılıqlı təsirlərinin xüsusi
bir növüdür. Ona həm qarşılıqlı kommunikasiya təsirlərinin ümumi cə-
hətləri, həm də təhsil prosesinə xas olan sırf spesifik cəhətlər səciyyəvidir.

Qarşılıqlı pedaqoji təsirlər prosesində şagirdlərə biliklər çatdırı-
lır, bu biliklər onların şüuru və hafizəsində möhkəmləndirilir, müəllim
və təlimkeçənlərin səmərəli tədris əməkdaşlığı şəraitində şagird şəxsiy-
yyətində sosial keyfiyyət və dəyərləri formalaşdırmaq məqsədilə ona tə-
sirlər göstərilir. Qarşılıqlı pedaqoji təsirlər həmçinin müəllim və tələbə-
nin çox səviyyəli qarşılıqlı təsirləri, müəllim və şagirdlər arasında onların
birgə fəaliyyətinin məzmunu və məqsədlərindən irəli gələn qarşılıqlı
anlama, qarşılıqlı təsirlər prosesidir. K.Rocers qarşılıqlı təsirlərin fasilita-
siya funksiyasını da qeyd edir. Bu funksiya o qədər vacibdir ki, hətta
K.Rocers müəllimi ilk növbədə ünsiyyətin fasilitatoru adlandırır. Qarşı-
lıqlı pedaqoji təsirlərin fasilitasiyası onları asanlaşdırmaq mənasını verir.
Bu o deməkdir ki, müəllim şagirdə özünü ifadə etməkdə köməklik göstə-
rir, onda olan bütün müsbət keyfiyyətlərin üzə çıxarılmasına şərait yara-
dır. Gələcək müəllimin şagirdin uğurlarında maraqlı olması qarşılıqlı
pedaqoji təsirləri asanlaşdırır, şagirdin sonrakı inkişafına səbəb olur ¹.

Qarşılıqlı pedaqoji təsirlərin sosial rolundan danışarkən aşağıdakıları qeyd etmək lazımdır:

1. Müəllimlə şagirdin qarşılıqlı təsirləri ilk öncə idrakı və affektiv-qiymətləndirmə xarakterli informasiya mübadiləsindən ibarətdir. Bu informasiya həm verbal yolla, həm də müxtəlif qeyri-verbal kommunikasiya vasitələrinin köməyi ilə çatdırılır. Beləliklə də qarşılıqlı pedaqoji təsirlərin informasiya funksiyası həyata keçmiş olur.

2. Qarşılıqlı pedaqoji təsirlər insanların bir-birini koqnitiv cəhətdən mürəkkəb olan inikası şəraitində baş verir. Müəllimin şagirdi psixoloji cəhətdən düzgün qavraması səmərəli qarşılıqlı təsirləri qurmaqda köməklik göstərir. Bu halda söhbət qarşılıqlı pedaqoji təsirlərin sosial-perseptiv funksiyasından, şagird şəxsiyyətinin qavranılmasına köməklik edən psixoloji mexanizmlərdən (identifikasiya, empatiya, refleksiya) gedir.

3. Uşaqlarla qarşılıqlı münasibətlərə daxil olarkən müəllim özünü ünsiyyət partnyoru kimi təqdim edir. Bu, müəllimin müəyyən fəallığını nəzərdə tutur. Yaxşı olar ki, o, şagirdlərin gözündə özü haqqında pozitiv təəssürat yaratsın.

Qarşılıqlı pedaqoji təsirlərin son mərhələsini emosional və məzmunlu əks əlaqə təşkil edir. Məzmunlu əks əlaqə şagirdlərin dərsi mənimsəməsi səviyyəsi haqqında informasiya verir. O, fərdi, frontal sorğu əsasında həyata keçirilir. Emosional əks-əlaqəni müəllim dərstdə sinfin emosional əhval-ruhiyyəsini hiss etməklə qurur. Vəhdətdə götürülmüş məzmunlu və emosional əks əlaqə müəllimə materialın mənimsənilmə səviyyəsi və dərsin idraki-mənəvi atmosferi haqqında informasiya verir.

Gələcək müəllimlərin qarşılıqlı pedaqoji təsirlərə və ünsiyyətə hazırlığının formalaşdırılması prinsipinin öz strukturu və daxili məntiqi var. Bütöv bir tam olmaqla ardıcıl və planlı surətdə inkişaf edir. Bu zaman pedaqoji işin forma və metodları tələbələrin hazırlığı vasitəsi kimi çıxış edir, hazırlığın elementlərinin formalaşması dinamikası isə bu prosesin mahiyyətini təşkil edir.

Beləliklə, məktəblilərlə qarşılıqlı pedaqoji təsirlər keyfiyyətlərin və fəaliyyətə müsbət münasibətin kifayət qədər psixoloji-pedaqoji və xüsusi (ixtisas) ahəngdar şəkildə uzlaşdırılmasını onların tərbiyəvi fəaliyyətdə səmərəliliyini təmin edən pedaqoji bacarıqlara sahib olmanı nəzərdə tutur.

II fəslin ikinci yarım fəslə *«Gələcək müəllimin qarşılıqlı pedaqoji təsirlərə peşə baxımından hazır olması»* adlanır. Pedaqoji fəaliyyətin səmərəliliyi müəllimin qarşılıqlı pedaqoji təsirlər texnologiyasına yiyələnmə səviyyəsindən çox asılıdır. Pedaqoji fəaliyyət, ümumiyyətlə pedaqoji

təsirlər ünsiyyət və münasibətlər olmadan mümkün deyil. Pedaqoji prosesin qurulması texnologiyası pedaqoji sistem daxilində pedaqoq və şagirdlərin qarşılıqlı təsirlərinin təşkilinə yönəldilməlidir. Məktəblilərin tərbiyəsi ilə bağlı olan fəaliyyətin təşkili texnologiyası pedaqoq və şagirdlərin bilavasitə motivləşdirilmiş qarşılıqlı təsirlərinin təşkilinə, uşaqların tələb olunan nəticəyə doğru hərəkətlərinin həvəsləndirilməsinə yönəldilməlidir. Pedaqoji ünsiyyət və pedaqoji cəhətdən məqsədamüvafiq qarşılıqlı münasibətlərin qurulması texnologiyasının xüsusiyyəti ondadır ki, müəllim uşaqların onun davranışına və rəftarına nə kimi emosional praktiki və intellektual cavab verməklərini qabaqcadan görməlidir.

Qarşılıqlı pedaqoji prosesi strukturunu müəyyən edərkən onun mərhələləri haqqında da bir neçə söz desək, yerinə düşər. V.A.Kan-Kalik və N.D.Nikandrovun fikirlərinə görə, qarşılıqlı pedaqoji təsirlər bir neçə mərhələdə realizə olunur:

1. Müəllim tərəfindən siniflə, auditoriya ilə qarşıdakı pedaqoji təsirlərin modelləşdirilməsi (proqnostik mərhələ);

2. Siniflə, auditoriya ilə qarşılıqlı təsirlərin təşkili (qarşılıqlı təsirlərin ilkin mərhələsi);

3. İnkişaf etməkdə olan pedaqoji prosesdə qarşılıqlı pedaqoji təsirlərin idarə olunması;

4. Həyata keçirilmiş qarşılıqlı təsirlər sisteminin təhlili və gələcək fəaliyyət üçün qarşılıqlı pedaqoji təsirlər sisteminin modelləşdirilməsi;

Qarşılıqlı pedaqoji təsirlərdə insanların intellektləri emosional sahələri və iradələri bir-birinə təsir göstərir. Bu o deməkdir ki, qarşılıqlı pedaqoji təsirlərdə həmişə xarakterlər və şübhəsiz, şəxsiyyətlər müəllim və şagird şəxsiyyətləri bir-birinə təsir göstərir. Bundan başqa bu arada müəllimlərin də qarşılıqlı peşə təsirləri baş verir. Bütün bunlar qarşılıqlı pedaqoji təsirlərin interaktiv funksiyasında öz əksini tapır. Qarşılıqlı pedaqoji təsirlərin interaktiv funksiyası o deməkdir ki, bu təsirlərdə təkcə bilik və ideyalar yox, həm də hərəkət və əməllər mübadiləsi baş verir.

Qarşılıqlı pedaqoji təsirlərin təhlilində müəllimin şagirdlərlə ünsiyyət üslubu müəyyən maraq kəsb edir. Ünsiyyət üslubu insanların bir-biri ilə qarşılıqlı təsir üsullarının davamlı formasıdır. Ünsiyyətin pedaqoji üslubu dedikdə müəllimin pedaqoji fəaliyyətin məhsuldarlığını təmin edən davranış metod, üsul və priyomları nəzərdə tutulur. Ünsiyyət üslubunda aşağıdakılar öz ifadəsini tapmış olur: a) müəllimin kommunikasiya imkanlarının xüsusiyyətləri, onun insanlarla əlaqələr qurmaq bacarığı; b) gələcək müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı münasibətinin xarakteristikası.

rakteri; c) pedaqoqun yaradıcı fərdiliyi; d) şagird kollektivinin xüsusiyyətləri; e) bütövlükdə müəllim kollektivinin mənəvi-psixoloji iqlimi.

İkinci fəslin üçüncü yarımfəslində «*Gələcək müəllimlərin peşə mədəniyyətinin formalaşdırılmasında pedaqoji texnologiyalar*» araşdırılır.

Müəllimin peşə mədəniyyətinin formalaşdırılması texnologiyasının aşağıdakı struktur elementlərini qeyd etmək olar: koqnitiv; konativ; aksioloji; yaradıcı.

Onların hər birinə ayrıca nəzər salaq.

Koqnitiv elementlər. Apardığımız sorğu prosesində biz aşkar etdik ki, peşə mədəniyyətinin şərti olan keyfiyyətlərdən biri peşəkarlıqdır. Peşəkarlıq dedikdə gələcək müəllimin lazımı peşə bilikləri və bacarıqların, uşaqlarla işləmək texnologiyalarına sahib olması nəzərdə tutulur. Bu biliklərə həmçinin etikanın ümumi kateqoriyaları, əxlaq və mənəviyyatın inkişaf tarixi, müxtəlif etik baxışlar haqqında biliklər də daxildir. Bu biliklər etik təhsilin və etik maariflənmənin nəticəsidir. Amma etik, mənəvi maariflənmə adi gündəlik şüur səviyyəsində həyata keçirilə bilsə də, etik təhsil xüsusi hazırlıq, elmi əsaslandırmanı tələb edir.

Təlim proqramına daxil edilən bir çox fənlər müəyyən etik və mənəvi -psixoloji mənə daşıyır. Belə biliklər özündə ilk öncə peşə etikası kursunu birləşdirir. Amma bu kimi kurs gələcək müəllimin peşə mədəniyyətini göstərən keyfiyyətləri məqsədyönlü formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək məqsədini güdmür. O, pedaqoji fəaliyyətin spesifikliyini nəzərə almır. Ali məktəblərdə praktiki olaraq peşə mədəniyyətinin məqsədyönlü formalaşdırılması sistemi yoxdur.

Zənnimizcə, bu sahədə xüsusi kurslar, trening məşğələlərini təşkil etmək, gələcək müəllimlərin peşə mədəniyyətinin məqsədyönlü formalaşdırılması sistemini işləyib tətbiq etmək tələb olunur.

Konativ elementlər. Öldə olunmuş biliklər yalnız o zaman əqidəyə çevrilə bilər ki, insan onları praktikada tətbiq edə bilsin. Praktiki fəaliyyətdə tələbələr biliklərini tətbiq edir, bacarıq və vərdişlər qazanır. Bu zaman peşə mədəniyyətinin formalaşdırılması texnologiyasının konativ elementi realizə olunur.

Vaxtilə Con Lokk mənəvi tapşırıqlara böyük əhəmiyyət verdiyi və bizim də pedaqoq şəxsiyyətinin inkişafı üçün istifadə etdiyimiz bu kimi tapşırıqlar məqsədmüvafiq ola bilər. Belə tapşırıqlar qismində müəllim və tələbələrə mənəvi seçimlə əlaqədar olan pedaqoji situasiyaları modelləşdirmək tövsiyə oluna bilər. Bu halda tələbələr onlara praktiki işdə faydalı ola biləcək bilik və bacarıqları daha məhsuldar mənimsəyəcəkdir.

Tələbələrin məktəblərdə keçdiyi təcrübə onlara öz peşəsinin vacibliyini dərk etməyə imkan yaradır. Xüsusən də təcrübəli mütəxəssislərin rəhbərliyi altında keçirilən təcrübə əldə olunmuş nəzəri bilikləri yenidən dərk etməyə və onların əsasında praktiki vərdisləri inkişaf etdirməyə köməklik edir.

Bununla yanaşı, tələbələrin apardıqları elmi-tədqiqat işləri təkcə elmi və tədqiqat fəaliyyəti vərdislərini deyil, həmçinin özünü təkmilləşdirmə və özünüinkişaf vərdislərini də inkişaf etdirməyə şərait yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ali məktəbdə tədris prosesinin özü, yəni dərsin tələbələrin sərbəstliyinə yönəlişliyi də bu vərdislərin inkişafına şərait yaradır.

Aksioloji elementlər. Peşə hazırlığının başlıca istiqamətlərindən biri gələcək müəllimlərin dəyərlər-motivasiya sisteminin formalaşdırılmasıdır. Pedaqoji nəzəriyyə, fəlsəfə, mədəniyyətsünaslıq, peşə etikası fənlərini öyrənməklə tələbələr öz peşəsinin dəyərləri haqqında biliklər qazanır.

Pedaqoji işin mənəvi tələbləri və normaları haqqında təsəvvürlər təkcə tədris və praktiki fəaliyyətdə deyil, həm də tədrisdən kənar vaxtda tələbələrin həyat fəaliyyətinin təşkili prosesində formalaşdırılır. Müxtəlif dərşənkənar tədbirlər çərçivəsində müəllimlərlə qeyri-formal ünsiyyət, pedaqoji peşə nümayəndələri ilə ünsiyyət imkanı tələbələrin öz gələcək işinə xüsusi münasibətinin formalaşmasına səbəb olur.

Yaradıcı elementə gəlinə, qeyd etmək lazımdır ki, yaradıcılıq yalnız şəxsi-peşə motivasiya şəraitində mümkündür. Bu motivasiyanı isə gələcək müəllimin rəhbər tutduğu ideya doğurur. İnsanın öz şəxsi yaradıcı ideyası yalnız nəzəriyyə, iş yoldaşlarının təcrübəsi və öz xüsusi sosial varlığı əsasında doğulur. Bu elementin məzmunu özündə mütəxəssisin seçdiyi peşənin inkişaf perspektivləri habelə bu peşədə özünün yaradıcı qabiliyyətlərini realizə etmək meyllərini birləşdirir.

Peşə hazırlığı şərti olaraq elementlərə bölünür, çünki bütün bu elementlər bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə və təsirlərdədir, biri digərinə «axıb tökülür».

İkinci fəslin sonuncu dördüncü yarımşəsində»*Tədqiqat metodikasını və təcrübə-eksperiment işinin nəticələri*» verilmişdir.

Tərtib etdiyimiz «Gələcək müəllimin peşə mədəniyyətinin formalaşdırılması texnologiyası» kursu fakültələrdə aprobasıya edilmişdir. Müəyyənedici eksperimentdə 266 nəfər I-IV kurs tələbəsi iştirak etmişdir. (126 nəfər eksperimental, 120 nəfər kontrol qruplar) Həmçinin 20 nəfər təcrübəli müəllimlərlə də müəyyən sorğular, anketlər aparılmışdır. Eksperimentdən əvvəl və sonra tələbələrlə sorğu təşkil edilmişdir.

Kursun aparılmasından əvvəl eksperiment qrupunun tələbələrinin hansı dəyərlərə üstünlük verdikləri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir (Cədvəl 2).

Cədvəl 2.1

Kursun təşkilinə qədər tələbələrin peşə dəyərlərinə
verdikləri qiymət

№	Dəyərlər	Ballar
1	Ailəsinin, qohumları və yaxınlarının təhlükəsizliyi	9
2	Sevimli işlə məşğul olmaq imkanı	8,5
3	Yaxşı əmək şəraiti: stabil və yüksək əmək haqqı, yaxşı təqaüd, uzunmüddətli məzuniyyət	8,4
4	Dostların diqqəti və dəstəyi	8,2
4	Müharibə və millətlərarası münacişənin olmaması	8,2
5	Normal qidalanma imkanının olması	8
5	Uşaqlara məhəbbət hissinin yaşanması, uşaqlarla ünsiyyət	8
5	Öz peşəsinin lazımlılığının başqaları tərəfindən təsdiqlənməsi	8
5	Peşə özünü təkmilləşdirmə imkanının olması	8
6	Öz peşəsinin cəmiyyətdə nüfuzu	7,9
6	Özünün lazımlı olduğunu hiss etmək	7,9
7	Normal yaşayış şəraitinin olması	7,7
8	Pedaqoji əməyin yaradıcı xarakteri	7,6
8	Öz intellektual və mənəvi potensialını realizə etmək imkanının olması	7,6
9	Maraqlı, fəal ömür	7,5
9	Daxili tarazlıq	7,5
10	Öz yaradıcı potensialını realizə etmək imkanının olması	7,4
11	Sakit və firavan ömür	7,3
12	Sərbəstlik, seçim azadlığı	7,1
13	«Çətin» uşaqlara köməklik etmək imkanının olması	6,6
14	Həmkarlarla ünsiyyət	6,4
15	İstirahət üçün şəraitin olması	6,4

Əhəmiyyətinə görə birinci yerdə «Ailəsinin, qohumların və yaxınlarının təhlükəsizliyi», «Sevimli işlə məşğul olmaq imkanı», Yaxşı əmək şəraiti: stabil və yüksək əmək haqqı, yaxşı təqaüd, uzunmüddətli məzuniyyət», «Dostların diqqəti və dəstəyi», «Müharibə və millətlərarası münacişənin olmaması» oldu.

«Uşaqlara məhəbbət hissinin yaşanması, uşaqlarla ünsiyyət», «Normal qidalanma imkanının olması» və «Öz peşəsinin lazımlılığının başqaları tərəfindən təsdiqlənməsi» birlikdə V yeri bölüşdürdülər.

Bizim üçün çox əhəmiyyətli göstərici olan «Çətin» uşaqlara köməklik etmək imkanının olması» dəyəri 13-cü yerdə oldu.

Kursun təşkilindən sonra dəyərlərin iyerarxiyası aşağıdakı kimi oldu:

Cədvəl 2.2.

Kursun təşkilindən sonra sorğu aparılan tələbələr qrupunun peşə dəyərlərinə münasibəti

	Dəyərlər	Ballar
1	Ailəsinin, qohumları və yaxınlarının təhlükəsizliyi	10
2	Normal yaşayış şəraitinin olması	9,6
3	Yaxşı əmək şəraiti: stabil və yüksək əmək haqqı, yaxşı təqaüd, uzunmüddətli məzuniyyət	9,4
3	Dostların diqqəti və dəstəyi	9,4
4	Sevimli işlə məşğul olmaq imkanı	9,4
4	Normal qidalanma imkanının olması	9,2
4	Müharibə və millətlərarası münaqişənin olmaması	9,2
4	Sakit və firavan ömür	9,2
4	Sərbəstlik, seçim azadlığı	9,2
4	Daxili tarazlıq	9,2
4	Öz yaradıcı potensialını realizə etmək imkanının olması	9,2
4	Öz intellektual və mənəvi potensialını realizə etmək imkanının olması	9,2
5	Uşaqlara məhəbbət hissinin yaşanması, uşaqlarla ünsiyyət	9
5	Maraqlı, fəal ömür	9
6	Özünün lazımlı olduğunu hiss etmək	8,8
7	İstirahət üçün şəraitin olması	8
8	Kolleqalarla ünsiyyət	7,8
9	Öz peşəsinin cəmiyyətdə nüfuzu	7,6
10	Öz peşəsinin lazımlılığının başqaları tərəfindən təsdiqlənməsi	7,4
10	Peşə özünü təkmilləşdirmə imkanının olması	7,4
11	Pedaqoji əməyin yaradıcı xarakteri	7
12	«Çətin» uşaqlara köməklik etmək imkanının olması	7

Göründüyü kimi, aşağıdakı dəyərlərin əhəmiyyətinə verilən qiymətlər artmışdır: «Sevimli işlə məşğul olmaq imkanı» (8,6 balдан 9,4 baladək), «Uşaqlarla ünsiyyət» (8-dən 9 baladək), «Çətin» uşaqlara köməklik etmək imkanının olması» (6,4-dən 7 baladək), «Öz yaradıcı potensialının realizə etmək imkanının olması» (7,4-dən 9,2 baladək), «Öz

intellektual və mənəvi potensialını realizə etmək imkanının olması» (7,6 balndan 9,2 baladək).

Dəyərlərin strukturu da dəyişmiş, onların bəzilərinə daha yüksək status verilmişdir. Belə ki, məsələn, «Çətin» uşaqlara köməklik etmək imkanının olması öz əhəmiyyətinə görə 13-cü yerdən 12-ci yerə qalxmışdır.

Məzmununa və prioritetlərinə görə eksperiment qrupun dəyərləri iyerarxiyasının peşə dəyərləri sisteminin standart modelinə yaxınlıq dərəcəsi kursun təşkilinə qədər 174 balla qiymətləndirilmişdir. Kursun təşkilindən sonra bu göstərici 169 baladək enmişdir ki, bu da standart modelə yaxınlaşmadan xəbər verir.

Tədqiq olunan qrupun tələbələri onlara təqdim olunan keyfiyyətlərin özlərində olub-olmadığını qiymətləndirdilər. «Real-mən»lə «ideal-mən»in göstəricilərinin müqayisəsi göstərir ki, kursun təşkilindən sonra onlar bir-birinə yaxınlaşmışdır. Kursun təşkilinə qədər «real-mən»lə «ideal –mən» arasındakı fərq 41,08 bal təşkil etmişdirsə, kursun təşkilindən sonrabu fərq 34,45 bal olmuşdur. Bütün bunlar bizə tələbələrin peşəkarlığının və şəxsiyyət kimi inkişafının səviyyəsinin artmasından xəbər verir.

Ümumilikdə demək olar ki, təşkil olunmuş kurs və praktiki treninq çalışmaları tələbələrə peşə mədəniyyətinin dərk olunmuş səviyyəsinə yaxınlaşmaq imkanını verirlər. Eksperimentdən alınan məlumatlar işləyib hazırladığımız kursun məhsuldarlığını və onun müəllim hazırlığı prosesində istifadəsinin mümkünlüyünü göstərir.

Tədqiqatdan aşağıdakı **nəticələr** də alınmışdır:

1. Müəllimin peşə mədəniyyətinin formalaşdırılması müasir pedaqogika, psixologiya, etika və digər humanitar fənlərin ən mühüm problemlərindən biridir. Bu, Azərbaycanın təhsil sistemi qarşısında duran məsələlərin həllinin uğurlu olmasını şərtləndirən amillərdən biridir.

2. Peşə əhəmiyyətli keyfiyyətlərlilik növbədə kommunikasiya baxımından əhəmiyyətli olan keyfiyyətləri, məsələn, ünsiyyətçilliyi, nəzakətliliyi, tolerantlığı, başqasını anlamağa can atmanı, özünü-təkmilləşdirmə və yaradıcı özünürealizə prosesini şərtləndirən tənqidilik, özünü-qiymətləndirmənin adekvatlılığı, fəallıq, peşə səriştəliliyi kimi keyfiyyətlər qrupundan ibarətdir.

3. Müəllimin peşə-etik mədəniyyəti qarşılıqlı peşə təsirləri zamanı yaranan sosial-pedaqoji münasibətləri tənzimləyən peşə-etik dəyər və keyfiyyətlər sistemi kimi özünü göstərir. Peşə-etik mədəniyyət mürəkkəb struktura malik olub bir sıra elementləri özündə birləşdirir (aksio-

loji, texnoloji, yaradıcı, şəxsiyyət). Onların hər birinin təkmilləşdirmə sahəsi və aspektləri müəyyənləşdirilmiş, onların formalaşdırılmasının konkret pedaqoji şərtləri işlənmişdir. Peşə-etik mədəniyyət haqqında sistemli təsəvvürləri qurduğumuz struktur modeli əks etdirir.

4. Peşə-etik mədəniyyətin göstəricilərinə şəxsiyyətin davranışında obyektivləşən, peşə-etik normaların tələblərinə uyğun olan əxlaqi keyfiyyətlər aiddir. Peşə-etik mədəniyyətin formalaşdırılması prosesini həm məqsədyönlü pedaqoji təsirlər, həm də bir çox xarici amillər, o cümlədən sosial-iqtisadi şərait, təhsilin inkişaf səviyyəsi, insanların ümumi mədəniyyəti, mənəviyyət şərtləndirir. Bu prosesdə biz peşə-etik mədəniyyətin üç inkişaf səviyyəsini (uyğunlaşma, dərk olunmuş və yaradıcı) qeyd edirik.

5. Uyğunlaşma səviyyəsini mahiyyəti ondan ibarətdir ki, burada peşə dəyərləri pedaqoji əməklə məşğul olan (və ya müəllim olmağa hazırlaşan) insan üçün şəxsi mənəvi prinsiplər kəsb etmir. Bu halda insan peşə-etik məəcəlləsinin tələblərinə əməl etsə də, o, bunu dərəcələr standartında göstərilən tələblərə uyğunlaşaraq həmkarları və rəhbərlərinin təsiri altında edir. Obyektiv özünüqiymətləndirmə zamanı «real-Mən»lə ideal-Mən»in nisbətində göstəricilər əsaslı şəkildə fərqlənəcəkdir ki, bu da şəxsiyyətin peşə səviyyəsinin aşağı olduğunu göstərir. Peşə-etik mədəniyyəti uyğunlaşma səviyyəsində olan müəllimin davranışı şablonluluğu, stereotipliyi, müəllimin peşə-etik normalardan irəli gələn davranış standartlarına qeyri-yaradıcı şəkildə uyğunlaşması ilə seçilir. Bu halı mənfi qiymətləndirmək düzgün olmazdı, çünki peşə etikasının əsas məqsədi, yəni qarşılıqlı peşə münasibətləri tənzimlənilir. Peşə-etik mədəniyyətin bu səviyyəsi aşağı kimi qiymətləndirilməlidir, çünki pedaqoji fəaliyyətə qeyri-yaradıcı münasibətin səmərəliliyi aşağı olur. Xarici şərait dəyişdikdə, məsələn, müəllimin fəaliyyətinə nəzarət zəiflədikdə, bu səmərəlilik daha aşağı ola bilər.

Ali pedaqoji təhsil müəssisələrində gələcək müəllimlərin peşə mədəniyyətinin formalaşdırılması üzrə işin təşkilini daha da yaxşılaşdırmaq məqsədilə aşağıdakı təkliflərin nəzərə alınmasını zəruri hesab edirik.

- ali pedaqoji təhsil müəssisələrində tələbələrin idrak və sosial motivlərinin dərinləşdirilməsi, onların pedaqoji peşəyə marağının daha da gücləndirilməsi. Bu məqsədlə tələbələrin pedaqoji peşəyə adaptasiyasına diqqətin artırılması;

- ali pedaqoji təhsil müəssisələrində pedaqoji-psixoloji fənlərin tədrisi keyfiyyətinin yüksəldilməsinə diqqətin artırılması, pedaqoji təcrübənin məzmun və səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olunması. Pedaqoji təcrübəyə ayrılan vaxtın artırılması;

- təhsil prosesində müəllim-tələbə münasibətlərinin yeni istiqamətdə inkişafına, təhsil subyektləri arasında əməkdaşlıq münasibətlərinin formalaşdırılmasına nail olunması;

- ali pedaqoji təhsil müəssisələrində müasir pedaqoji texnologiyaların tətbiqinə geniş imkan yaradılması, onlardan təkcə təlim məqsədilə deyil, həm də tələbələrdə peşə mədəniyyətinin formalaşdırılması vasitəsi kimi istifadə olunması;

- mühazirə və seminar məşğələlərində gələcək müəllimlərdə müəllimin şəxsi, əxlaqi və estetik mədəniyyəti ilə peşə ixtisas biliklərinin vəhdətinə nail olunması;

- mümkün vasitələrdən istifadə etməklə auditoriya və auditoriya-dankənar təlim-təربiyə prosesində müəllim nüfuzunun yüksəldilməsinə kompleks şəkildə yanaşmasına nail olunması məqsədəuyğun olardı.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin çap olunmuş aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır.

1.Müasir dövrdə peşə mədəniyyətinin əsas əlamətləri / Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Aspirantların və Gənc Tədqiqatçıların XIII Respublika Elmi Konfransı.Bakı, 6-7 mart2009, s.288-289

2.Müəllimin peşə bacarığının nəzəri əsasları / Xarici Dillər Universiteti, Doktorantların və Gənc Tədqiqatçıların XIV Respublika Elmi Konfransı.Bakı, 4 dekabr 2009, s.269-270

3.Pedaqoji ünsüyyətin üslubları / Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu.«Tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinin pedaqoji-psixoloji problemləri» mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Naxçıvan, 27-28 iyun 2011,s. 42-43

4.Müəllimin peşə mədəniyyətinin mahiyyəti və strukturu // Pedaqoji Universitet Xəbərləri,2009, Bakı, № 3, s.235-241

5.Müəllim şəxsiyyətini səciyyələndirən psixoloji xüsusiyyətlər // Universitet Xəbərləri, 2009, № 6, s.339-342

6.Ali pedaqoji məktəblərdə qarışıqlıq pedaqoji təsirlərin spesifik xüsusiyyətləri // Odlar Yurdu Universitetinin Pedaqoji Xəbərləri, 2010, № 29, s.118-123

7. Gələcək müəllimlərin peşə mədəniyyətinin formalaşdırılmasında pedaqoji texnologiyalar // Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu. Elmi Əsərlər, 2010, № 2, s.84-89

8. Формирование педагогической культуры-заказ общества образованию // Педагогические науки, № 1(40), 2010. Ст.10-13

9. Ali məktəbdə qarşılıqlı pedaqoji təsirin struktur əlamətləri // Bakı Slavyan Universiteti Elmi Əsərlər, 2011, № 1, s.148-153

10. Технология педагогической культуры учителя // Высшая школа Казахстана. Международный научно-педагогический журнал, 2011, № 2, Ст.126-130

11. Ali pedaqoji məktəb tələbələrinin peşə fəaliyyətinə hazırlanmasının spesifik xüsusiyyətləri // Pedaqoji Universitet Xəbərləri, 2013, № 4, s.260-264

Система работы по формированию профессиональной культуры будущих преподавателей в высших педагогических учебных заведениях.

РЕЗЮМЕ

Тема диссертации посвящается «Системе работы по формированию профессиональной культуры будущих преподавателей в высших педагогических учебных заведениях». Данная диссертация состоит из введения, двух глав включивших в себя 7 заглавий, из списка литературы, а так же дополнений.

В введении обоснована актуальность темы, сгруппированы исследовательские работы, научная литература ближе к теме, передавая им творческий подход. Первая глава называется «Теоретические основы формирования профессиональной культуры преподавателей». В первой заглавии этой главы исследуется «Структура и содержание профессиональной культуры преподавателей. Отмечается что, содержание профессиональной культуры зависит от уровня культурного и морального развития общества, особенностей профессиональной деятельности. Во втором заглавии исследуется «Профессиональная модель личности современного преподавателя».

В третьем заглавии исследуется «Уровни формирования профессиональной культуры преподавателя в массовой практике». В данной заглавии отмечается что, одним из самых влиятельных черт в повышении профессиональной культуры преподавателей является их участие в педагогическом творчестве, в инновативной деятельности а также, в исследованиях.

Вторая глава диссертации посвящается «Формированию профессиональной культуры будущих преподавателей в совместных взаимодействиях». Первое заглавия данной главы посвящается «Исследованию характерных черт совместных педагогических взаимодействий». Здесь говорится о воздействии передовой педагогической практики к профессиональной культуре преподавателей.

Во втором заглавии анализируется проблема «Проблема готовности будущих преподавателей к совместным педагогическим взаимодействиям с профессиональной точки зрения.

В третьем заглавии говорится о роли «Педагогических технологий в формировании педагогической культуры будущих преподавателей». Последнее заглавия второй главы посвящается «Результатам опытно-экспериментальной работы».

Результаты полученные во время исследовательской работы обобщены и выдвинуты предложения соответствующие сегодняшним требованиям.

System of work on formation of professional culture of future teachers in the highest pedagogical educational institutions.

SUMMARY

The thesis is devoted "To system of work on formation of professional culture of future teachers in the highest pedagogical educational institutions". This thesis consists of the introduction, two productive chapters of the included 7 titles, of the list of references, and as additions.

In introduction relevance of a subject, are grouped as research works is proved, the scientific library is closer to a subject, transferring them creative approach. "Theoretical basis of formation of professional culture of teachers". In the first the title the structure and the content of professional culture of teachers is investigated ". In given the title it is noted that, the content of professional culture depends on level of cultural and moral development of society, features of professional activity, on personal features of the teacher, etc.

In the third title "Levels of Formation of Professional Culture of the Teacher in Mass Practice" is investigated. In given the title it is noted that, one of the most influential lines in increase of professional culture of teachers is their participation in pedagogical creativity, in innovative activity and also, in researches.

The second title of the thesis is devoted "To formation of professional culture of future teachers in joint interactions". The first title of this chapter is devoted to "Research of characteristic features of joint pedagogical interactions". Here it is spoken about impact of the advanced student teaching to professional culture of teachers.

In the second title the problem "A problem of readiness of future teachers to joint pedagogical interactions" from the professional point of view is analyzed. Here it is noted not only giving of knowledge by the teacher to young generation or preparation them to life, and as formation of mature citizens with social and economic and political the points of view that is brought as one of important components of professional culture of teachers.

In the third title it is spoken about a role "Pedagogical technologies in formation of pedagogical culture of future teachers". The last titles of chapter 2 is devoted to "Results of Skilled and Experimental work". In this title that results received from experiment show fruitfulness of skilled and experimental work and possibility of its use in the course of training of teachers is specified.

Results received during research work are generalized and put forward offers relevant to today's requirements.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

Гасанов Араз Панах оглы

**Система работы по формированию профессиональной
культуры будущих преподавателей в высших педагогических
учебных заведениях**

5804.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени доктора
философии по педагогике**

БАКУ - 2014